

Тема. Базові концепції понять : гендер, маскулінність, фемінність, гендерні стереотипи, гендерна роль.

План:

- 1) Стать та гендер – біологічні та соціальні відмінності.
- 2) Маскулінність, фемінність та андрогінність як біо-соціо-психологічні моделі поведінки.
- 3) Гендерні стереотипи, соціальні стереотипи як соціально-психологічні детермінанти між групових відносин.
- 4) Гендерна роль.
- 5) Рефлексія щодо використання гендерних концепцій в роботі соціального педагога

Ключові слова: стать, гендер, маскулінність, фемінність, андрогінність, гендерні стереотипи, соціальні стереотипи, гендерна роль.

У сучасному суспільстві гендерні питання набувають особливої актуальності. Поглиблене розуміння базових концепцій гендеру, маскулінності, фемінності, гендерних стереотипів та гендерних ролей є важливою складовою навчання студентів ОПП «Соціальна педагогіка». Метою такої лекції є не лише передача теоретичних знань, але й розвиток у студентів умінь і навичок, що дозволяють критично осмислювати ці концепції та застосовувати їх у професійній діяльності, забезпечуючи підтримку гендерної рівності та сприяючи соціальній інтеграції всіх індивідуумів, незалежно від їх статі.

Перше завдання, яке стоїть перед студентами, — це формування чіткого розуміння основних гендерних категорій. Студентам необхідно засвоїти поняття «гендер», «маскулінність», «фемінність», «гендерна роль» і «гендерні стереотипи», а також зрозуміти їх взаємозв'язок і вплив на соціалізацію особистості.

Стать (sex) та гендер (gender)– біологічні та соціальні відмінності.

Стать – найсуттєвіша характеристика диференціації живих істот, індивідуалізації людського Я. Автори вітчизняного підручника

«Гендерна психологія» (Т. Говорун та О. Кікінежді) подають наступне визначення статі: «Стать біологічна (акушерська) - сукупність морфологічних (будова тіла), фізіологічних і генетичних особливостей, які забезпечують розмноження організму».

- Біологічна стать – це основні фізіологічні відмінності чоловіка і жінки, включаючи статеві органи, гормони, вторинні статеві ознаки (яскраво виражені видимі фізичні риси), хромосоми і гени, що визначають всі ці характеристики.

- Стать – це сукупність генетичних і морфо-фізіологічних особливостей, що забезпечують статеве розмноження організмів.

- Біологічна стать людини – це сукупність анатомічних, фізіологічних, біохімічних і генетичних характеристик, що відрізняють чоловічий організм від жіночого і здатних застосовуватися окремо або у комплексі для ідентифікації і розрізнення чоловіка і жінки.

Вважається, що існує **три основних теорії**

гендера:

1. Теорія соціального конструювання гендеру;
2. Гендер як стратифікаційна категорія;
3. Гендер як культурна метафора.

Псевдогендерними дослідженнями називають такі праці, де це поняття використовується в якості синоніма поняття «стать» або в якості синоніма «соціостатевої ролі».

Згідно з феміністськими антропологами гендер є соціальною конструкцією. У межах жіночих досліджень це, насамперед, розуміння гендеру як *ідеологічного Конструкту і як Суб'єктивності*.

Цей підхід ґрунтується на таких засадах:

- 1) Гендер конструюється шляхом соціалізації, розподілу праці, системою гендерних ролей, сім'єю, засобами масової інформації, які створюють різні можливості для розвитку чоловіків і жінок;

- 2) Гендер формується й індивідами – на рівні їхньої свідомості (гендерної ідентифікації), прийняття заданих суспільством норм і підлаштування під них (одяг, зовнішність, манера поведінки тощо).

Формувати гендер – означає створювати такі відмінності між хлопчиками і дівчатками, чоловіками і жінками, які є культурними, а не природними, сутнісними, біологічними.

Сьогодні гендер розглядають як соціальний конструкт, реально існуючу систему міжособистісної взаємодії, за допомогою якої створюється, підтверджується та відтворюється уявлення про чоловіче та жіноче як категорії соціального рівня. Т. Говорун та О. Кікінежді вважають, що гендер - «соціально-психологічна характеристика, набута в процесі соціалізації, яка формує людину як чоловіка чи жінку і значною мірою визначається особливостями культури, традицій, звичаєвості, виховання, соціальними очікуваннями». Іншими словами, гендер – це соціальна стать.

Маскулінність, фемінінність та андрогінність як біо-соціо-психологічні моделі поведінки

Як зазначають дослідники, маскулінність і фемінінність - це системи властивостей особистості, що традиційно вважаються чоловічими чи жіночими. Це певні психологічні характеристики особистості, які визначають відповідність власній психологічній статі, гендерним ролям та стереотипам, формам поведінки, стилям та способу життя, особливості самореалізації, формування цінностей, установок, світоглядних позицій тощо. В області сучасних соціальних наук існують різні концепції маскулінності та фемінінності, що варіюються від есенціалістської до соціально-конструктивістської.

Відповідно до психологічного підходу, фемінінність та маскулінність - система рис особистості, виокремлення яких пов'язане з конкретними психодіагностичними тестами (методики вимірювання фемінінності / маскулінності).

Сьогодні набув поширення континуально-альтернативний підхід щодо статево-рольової моделі особистості, який корелюється саме із соціально-конструктивістським підходом у інших науках. Континуально-альтернативна модель припускає наявність в одній особистості фемінінного

і маскулінного початків, які взаємодоповнюють один з одним й утворюють цілісну особистість.

Біполярна модель гендеру піддана критиці С. Бем, яка доводила, що практично не існує особистостей, які можна було б категорично віднести до "чистого" фемінінного чи маскулінного типу. С. Бем обґрунтувала можливість існування іншого типу гендеру - андрогінного. На відміну від дихотомічного і континуально-альтернативного підходу, андрогінна модель представляє фемінінність і маскуліність як незалежні один від одного утворення. С. Бем виокремила чотири моделі гендеру: фемінінний, маскуліний, андрогінний та недиференційований. Модель андрогінної поведінки виявилася найефективнішою у функціонуванні егалітарної сім'ї та забезпеченні партнерських міжстатевих взаємин. Андрогінні якості пов'язані з високою самооцінкою, самоповагою, з позитивною концепцією Я. На відміну від андрогінного типу гендеру, який поєднує в собі маскуліність і фемінінність, недиференційований тип має низький рівень за обома показниками.

Т.Дороніна стверджує, що "континуально-альтернативна" концепція є основою статевого виховання / навчання, у той час, як "андрогінна" концепція становить основу виховання / навчання гендерного. Саме ця концепція підкреслює не лише взаємне існування маскулінного, фемінінного, андрогінного та невизначеного типів гендеру, а й обґрунтовує можливість існування множинної варіації гендерних моделей особистості.

Отже, «гендер» як соціально-конструйованої категорії дозволяє зрозуміти, що це не просто біологічна стать, а соціальні ролі, поведінкові норми, культурні практики, що визначають поведінку чоловіків і жінок у суспільстві. Існують очікування, як повинні поводитись чоловіки і жінки в різних соціальних ситуаціях, що, в свою чергу, створює основу для формування гендерних стереотипів.

Гендерні стереотипи, соціальні стереотипи як соціально - психологічні детермінанти між групових відносин

Термін „соціальний стереотип" належить У. Ліппману.

Стереотип - це упорядковані, схематичні, детерміновані культурою уявлення особистості про світ, що заощаджують її зусилля при сприйнятті складних соціальних об'єктів і захищають її цінності, позиції і права. Під соціальним стереотипом, як відзначає В.С. Агєєв, розуміють спрощений, схематизований, емоційно пофарбований і надзвичайно стійкий образ якої-небудь соціальної групи чи спільності, що з легкістю поширюється на всіх її представників. Когнітологи, тобто фахівці із ментальних схем, пізнавальних моделей схильні розглядати стереотип як продукт автоматичного процесування, автоматичної переробки інформації.

Виділяють позитивні та негативні функції соціальних стереотипів.

Позитивні функції:

- комунікативна -трансляція в сучасність досвіду (традицій, звичаїв, звичок, культури) минулого;
- регуляторна та апелятивна - забезпечення еталонами (моделями, стандартами поведінки) відповідно до соціалізаційних вимог та спонукання до їхнього наслідування;
- інформаційно-пояснювальна - тлумачення людських дій через надання готової інформації, що дозволяє передбачати різні форми людської поведінки.

Негативні функції стереотипів:

- емоційно -оцінну (відповідає стереотипу - добрий; не відповідає - поганий);
- афективну - поділ людей на "своїх" і "чужих" (хоча частина дослідників вважає, що стереотип «ніколи не має емоційного чи афективного забарвлення» ;
- функцію захисту норм, що гальмує появу нових форм людської поведінки, оскільки подає готові взірці; а також функцію контролю за дотриманням суспільних вимог (все, що не відповідає нормі, є маргінальним).

Всі існуючі гендерні стереотипи можна розділити на такі групи:

- 1) *Стереотипи маскулінності-фемінності.*

- 2) *Стереотипи, що стосуються змісту праці чоловіків і жінок*
- 3) *Стереотипи, що пов'язані з закріпленням сімейних і професійних ролей відповідно до статі.*
- 4) *Стереотипи, що пов'язані з привабливістю, критеріями оцінки зовнішності чоловіка та жінки.*

Аналізуючи негативну роль гендерних стереотипів в розвитку особистості Ш.М. Берн відзначає, що:

- 1) існуючі стереотипи образів чоловіка і жінки діють як збільшувальне скло: відмінності між чоловіками і жінками підкреслюються в набагато більшому ступені, ніж вони є в дійсності;
- 2) існує різна інтерпретація й оцінка тієї самої події залежно від того, до якої статі належить учасник цієї події;
- 3) під впливом гендерних стереотипів гальмується розвиток тих якостей особистості, що не відповідають даним стереотипам, а отже чоловіків змушують бути маскулініними, а жінок фемінними, навіть тоді, коли це не відповідає їх прагненням та бажанням;
- 4) гендерні стереотипи ускладнюють професійну самореалізацію саме жінок, завдяки дії стосовно них феномену „скляної стелі” та „закріпленню” за ними сімейної, а не професійної сфери.

Гендерні стереотипи безпосередньо зв'язані з проблемою гендерної дискримінації в професійній діяльності та загально низького статусу жінки в організації. Такий статус жінки пояснюється дією феномену „скляної стелі”, який розглядається як штучно створений бар'єр, заснований на забобонах, що не дозволяє кваліфікованим працівникам просуватися по службі, займати керівні посади в організації

Дослідники з гендерної педагогіки нагадують на важливості ненасильницького дискурсу, на поступовій зміні і доланні стереотипів, насамперед, у власній свідомості. Проблема стереотипів не в тому, що вони "добрі" чи "погані", а в тому, що вони мають приховану (латентну) форму соціальної детермінації. Як продукт соціального конструювання (найчастіше обумовлений системою владних стосунків), вони проявляються і відтворюються некритично. Таким чином,

стереотипи гендерних груп ведуть до сприйняття і ставлення до індивідуумів відповідно до необґрунтованих упереджених думок.

Отже, знання базових понять гендерної теорії дозволяє критично оцінювати стереотипи, які з'являються в суспільстві. Такі стереотипи, як «жінка повинна бути ніжною та емоційною», «чоловік повинен бути сильним і рішучим», є не тільки неправдивими, але й обмежують особистісний розвиток індивіда. У результаті ці стереотипи формують гендерну дискримінацію та призводять до обмежень у кар'єрному рості, освіті та соціальній інтеграції.

Згідно з Вікіпедією, гендерна роль — це соціальна роль, яка визначається як набір норм, очікувань і моделей поведінки, а також атрибутів, що суспільство вважає характерними для чоловіків і жінок. Гендерна роль включає як соціальні вимоги до певної поведінки (наприклад, у мові, манерах, одязі), так і спосіб, у який індивіди виконують ці вимоги. Відповідне виконання гендерних ролей сприяє поширенню та закріпленню гендерних стереотипів, які утримують переконання про відмінності між жінками та чоловіками. Це, в свою чергу, може призводити до дискримінації за статтю та гендерної нерівності. Поведінка, що не відповідає встановленим гендерним ролям (гендерна неконформність), часто зазнає соціальних санкцій [<https://uk.wikipedia.org/wiki>].

У Вікіпедії наводяться приклади гендерних ролей, зокрема у теорії токенізму, яку запропонувала Розабет Кентер. Вона виділила чотири неформальні ролі жінок, що виникають в групах, де жінки складають меншість і тому стають більш помітними та стереотипізованими:

1. **Мати** — від жінки очікується емоційна підтримка, а не активна професійна діяльність.
2. **Спокусниця** — жінка, що сприймається лише як сексуальний об'єкт, а її професійні здібності ігноруються.

3. **Іграшка, талісман** — жінка, яка є символом удачі, але не сприймається як серйозний професіонал.
4. **Залізна леді** — вольові жінки на керівних посадах, яких часто описують як надмірно жорстких та «нежіночих».

Крім того, гендерна неконформність проявляється в людях, чия поведінка відрізняється від традиційно визначених чоловічих або жіночих ролей. Інверсія гендерних ролей, зокрема в феміністичній науковій фантастиці, часто зображує суспільства, де гендерні ролі є протилежними до патріархальних, а жінки займають рівні або домінуючі позиції в порівнянні з чоловіками.

Також гендерні ролі в традиційних суспільствах нерідко розподіляються в контексті патріархальної структури, де жінки виконують більшість неоплачуваної роботи, а доступ до ресурсів і влади залишається обмеженим у порівнянні з чоловіками. Це призводить до гендерної нерівності та закріплює стереотипи та обмеження.

Важливим аспектом діяльності соціального педагога є вміння ідентифікувати та коригувати гендерні стереотипи в реальних ситуаціях. Наприклад, у соціальній роботі з дітьми педагог може зустрітись з ситуацією, коли хлопчиків заохочують до фізичної активності, а дівчат — до домашніх справ. Це закріплює стереотипи про «чоловічу» та «жіночу» діяльність. Важливо навчитися методам, які допомагають подолати ці стереотипи, заохочуючи дітей до вільного вибору своїх інтересів без огляду на стать. Принципи інклюзивності в соціальній педагогіці, що підтримують гендерну рівність, вимагають від фахівця здатності адаптувати свою поведінку та навчальні методики до потреб кожного учня. Наприклад, педагог, працюючи з дитиною, має розуміти, як вплив гендерних ролей може обмежити її потенціал. Так, хлопчик може відчувати тиск, коли йому нав'язують ідею про те, що він не повинен плакати або проявляти ніжність, бо це «не чоловічо». Дівчинка ж може зазнавати тиску через очікування, що її життєвий шлях буде обмежений ролями матері чи дружини. Формування критичного підходу до аналізу гендерних стереотипів є важливою частиною професійної підготовки соціальних педагогів. Це дозволяє не лише краще розуміти проблеми, з якими

стикаються люди через гендерні очікування, але й допомагає педагогам проводити корекційну роботу, створюючи умови для рівних можливостей. Наприклад, у школі, де учням часто нав'язують стереотипи щодо їх майбутніх кар'єр (дівчатам — виховательками чи медсестрами, хлопцям — інженерами або лікарями), соціальний педагог може організувати інформаційні сесії або тренінги, що сприятимуть зміні цих обмежень. Такі заходи можуть включати розповіді про видатних жінок у науці або чоловіків у виховній діяльності, що змінює уявлення про професії і створює можливість для кожної дитини вибирати шлях, який відповідає її інтересам, а не гендерним ролям. Результати навчання студентів соціальної педагогіки повинні включати не лише здатність до теоретичного аналізу, але й розвиток практичних навичок створення інклюзивного середовища, яке сприяє розвитку особистісного потенціалу кожного учня. Інклюзивний підхід вимагає від педагогів враховувати не лише гендер, але й інші аспекти соціальної та культурної різноманітності. Створення безпечного і підтримуючого середовища для всіх дітей, незалежно від їх гендерної ідентичності, є запорукою успіху в соціальній педагогіці. Наприклад, соціальний педагог може організовувати групові заняття або проектні роботи, де діти можуть працювати разом, розвиваючи навички співпраці незалежно від статі. Водночас важливо підкреслювати, що у взаємодії і в роботі кожен має право на самовираження і може вільно обирати ті соціальні ролі, що відповідають їх інтересам, а не нав'язаним ззовні стереотипам.

Таким чином, розгляд гендерних концепцій має велике значення для підготовки студентів соціальної педагогіки. Вона сприяє розвитку критичного підходу до гендерних відмінностей та стереотипів, дає можливість виявити їх вплив на соціалізацію та особистісний розвиток, а також формує навички створення інклюзивного середовища. Знання та застосування цих концепцій у педагогічній практиці забезпечують підтримку гендерної рівності і допомагають кожній людині реалізувати свій потенціал незалежно від соціальних чи гендерних обмежень.

Контрольні запитання:

1. Що таке гендер і біологічна стать? Чим вони відрізняються?
2. Назвіть три основні теорії гендеру.
3. Як сьогодні розглядається поняття «гендер»?
4. Дайте визначення поняттям «маскулінність» і «фемінність».
5. Чим відрізняються гендерні стереотипи від соціальних стереотипів?
Наведіть приклади.
6. Як традиційний розподіл гендерних ролей у патріархальних суспільствах сприяє закріпленню гендерної нерівності та обмежує можливості жінок у реалізації потенціалу?

Список використаних джерел:

1. Кононенко, Т. В., & Сусликов, В. Є. (2024). ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У СЕРЕДОВИЩІ ЗДОБУВАЧІВ І ЗДОБУВАЧОК ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗВО ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*, 6(2), 75–82. <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2023-2-6-14>
2. ГЕНДЕРНІ СТАНДАРТИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ: збірка рекомендацій. Частина 3. 2011 — Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. — 282 с https://gender.org.ua/images/lib/2011_gender_standards_p3.pdf
3. Бачинська, Н., Порохнявий, А., & Рогальський, В. (2024). ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОЗНАК МАСКУЛІННОСТІ ТА ФЕМІНІННОСТІ СПОРТСМЕНІВ (НА ПРИКЛАДІ СПОРТИВНОЇ АКРОБАТИКИ). *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15*, (2(174)), 37-40. [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.2\(174\).09](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.2(174).09)
4. Костіна Тетяна Олександрівна ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРУ ТА ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ ОСОБИСТОСТІ В ЗАРУБІЖНІЙ ПСИХОЛОГІЇ DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-1-13>
5. Ткалич М. Психологія гендерної взаємодії персоналу організацій. Київ ; Запоріжжя, 2015. 316 с.
6. Як навчати школярів долати гендерні стереотипи: конспекти занять : навчально-методичний посібник для загальноосвітніх навчальних закладів / Т. Говорун та ін. ; за заг. ред. Т. Говорун. Київ : ТОВ «Дорадо-Друк», 2006. 804 с.
7. Bem S. *The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequality*. Yale University Press, 1993, 256 p.